

STIG STRÖMHOLM:

U 68:s visioner

I diskussionen om U 68 och dess betänkande gör professor Stig Strömholm ett inlägg, i vilket han försöker analysera utredningens inte allt för klara text. Han menar att vissa av U 68:s sk visioner i själva verket kan visa sig vara illusioner. I dag betalar tiotusentals lurade, förvirrade och förgrämda unga människor priset för en planlös och vettlös utbildningspolitik, skriver han. Det är inte säkert att de tunga utbildningsadministratörer, som svarat för U 68, kommer med mycket som är bättre, och i några fall kritiserar han bestämt deras måhända rent av ur akademikerhat framsprungna förslag.

Knappt hade 1968 års utbildningsutredning avgivit sitt stora huvudbetänkande, "Högskolan" (SOU 1973:2), förrän våldsam kritik satte in från de mest skiftande utgångspunkter. Hur så många så snabbt kunde prestera så klara omdömen om ett dokument på 828 tvåspaltiga sidor, som behandlar framtidens svenska högskoleväsen i fråga om storlek, lokalisering och organisation, är en fråga som kan väcka viss förvåning. Till en del torde utredningsmännen, universitetskansler Hans Löwbeer, generaldirektörerna Bertil Olsson och Jonas Orring samt statssekreteraren i utbildningsdepartementet Lennart Sandgren (ordf), ha haft sig själva att skylla för denna blixtnabba reaktion: få offentliga utredningar har redan under sitt arbete givit så omfattande publicitet åt sina funderingar, även ganska preliminära sådana, och begärt så mycken medverkan i förhand av remissinstanserna. Det är inte utan att U 68 förvandlat öppenhetens dygd, som förvisso förtjänar lovord även när det gäller statliga utredningar, till en plåga för omgivningen.

Som skall framgå av det följande är jag av den uppfattningen att det av många skäl vore olyckligt om U 68:s förslag i föreliggande skick skulle komma till utförande. Men rättvisan kräver att utredningsmännen och deras talrika medhjälpare får fullt erkännande inte blott för omfattningen av sin arbetsprodukt utan också för det sätt på vilket de sökt genomföra en mängd utomordentligt svåra avvägningar. Det är nu, sedan flertalet remissyttranden över förslagen har avgivits,

möjligt att våga sig på en mer allmän bedömning.

För att nå fram till en rättvis analys av ett så omfattande material krävs att man, innan man går in i sakdiskussion av lösningarna, genomför vissa förberedande operationer. Det gäller att bestämma ur vilken diskussionsmiljö dokumentet utgår och för vilken mottagarkrets det är avsett. Först sedan detta blivit klart, kan man skala bort en del språkliga och presentationsmässiga egenheter och få en tydligare bild av de sakliga argumenten och deras relativa vikt. För det andra gäller det, om man vill tränga genom ordsvallet, att försöka finna en "nyckel" i form av åtminstone någon föreställning, på någon punkt, om de konkreta framtida förhållanden som betänkandets författare har eftersträvat.

Det är beklagligt, att sådana förberedande åtgärder skall behövas när man skall arbeta med en text vars uppgift är just att utreda. Onekligen skulle det vara enklare om texten på klarast möjliga språk direkt redogjorde för vad man på lång sikt vill åstadkomma och presenterade argument för och emot. Jag vill nu alls inte påstå, att utredningsmännen dolt sina verkliga syften eller redovisat andra argument än de faktiskt avgörande. Men deras betänkande handlar om kontroversiella och inflammerade frågor och framstår i ovanligt hög grad som sina föräldrars barn: ett barn av politiskt engagerade utbildningsadministratörer, avlat och fostrat för att överleva framför allt i korridorer där en förbryllande blandning av jargong

och vision tycks vara livsvillkor. Hade upphovsmännen inte försett sin avkomma med dessa attribut, hade de dömt den till snabb död. Det vore för mycket begärt.

Betänkandet är beställt av och skrivet för läsare som inte är beredda att kalla en katt för en katt — och framför allt inte en hermelin för en hermelin. Utbildningspolitikens misslyckanden och den planlösa överproduktionen av oanvändbara och allt torftigare akademiska examina är i allt väsentligt tabu. När U 68 någon gång tvingas beröra de arbetslösa akademikerna eller de många studieavbrotten, sker det med den svalt verserade operonliga takt hos en begravningsentreprenör, som talar lik med de anhöriga. Men vill man rättvist bedöma den behärskning och den strävan efter saklighet som nog är en del av ursäakterna för denna degiga prosa, kan man med behållning läsa professor Nils Stjernquists särskilda yttrande i slutet av volymen. Denna nästan överkliga plaidoyer för ett utbildningsväsen, vars enda eller främsta uppgift är att tjäna jämlikheten, utgör också en god illustration till en av de fronter där utredningsmännen haft att kämpa. Det är säkert inte den enda.

Utredningens vision

Övergår man till den andra förberedande operationen — att söka finna en "nyckel", med vilkens hjälp man kan få säkrare och mer direkt tillträde till betänkandets kärna — är det naturligtvis ett vanskligt och riskabelt företag att välja något eller några enstaka ställen, som skall anses ha förmå-

ga att verkligen öppna en effektiv ingång till U 68:s under ordmassorna dolda skatter. Det är emellertid värt försöket.

Bland ett par tänkbara textställen skulle jag vilja anföra följande som särskilt ägnat att belysa utredningens framtidsvyer på en gång någorlunda konkret och någorlunda generellt. U 68 uttalar (s 612):

”Det är en naturlig följd av den höjda utbildningsstandarden i samhället att personer med förhållandevis lång skolutbildning alltmer kommer i fråga vid anställning av personal för mer rutinbetonade uppgifter. Samtidigt innebär emellertid återkommande utbildning att ingen befattningsnivå behöver uppfattas som definitiv. Varje yrkeserfarenhet är ett led i en livslång utbildning. Det bör därför kunna te sig mer naturligt för en ung människa med god utbildning att ta sin första anställning i ett yrke med rutinbetonade uppgifter. Man kan då tänka sig två skilda utvecklingslinjer, som här presenteras starkt förenklade.

Den första, som delvis redan nu gör sig gällande inom industrin, är att ungdomar med elvaårig eller längre skolutbildning tvekar att ta anställning i en arbetsmiljö som uppfattas som mindre tidsenlig.

Följden har blivit att företagen i ökad omfattning vid ombyggnader eller nybyggnader så långt möjligt ändrar arbetsmiljön så att olika slag av yrkesskador förhindras och att arbetsmiljön över huvud taget förbättras.

Arbetsformer och arbetsmetoder läggs om mot mindre tempo- och rutinbetonade arbeten varvid flera arbetsmoment kommer att utföras av en och samma person. Den förändringen kan dock ske i relativt långsam takt med hänsyn till främst en i många företag relativt ny

maskinpark som endast successivt kan ersättas. Detta medför att många industriföretag under de närmaste årtiondena kan få svårigheter att rekrytera kvalificerad arbetskraft.

Den andra tänkbara utvecklingslinjen är att antalet personer med elvaårig skolutbildning som efterfrågar anställning som ett led i en återkommande utbildning ökar och att denna arbetskraft med en god grundutbildning har en pådrivande effekt, när det gäller de förbättringar av arbetsförhållandena och arbetsmiljö som redan efterlyses och i viss utsträckning pågår. Det är då vidare möjligt att vad som här kallas rutinarbeten i viss utsträckning får karaktären av genomgångsyrcen för unga, förhållandevis välutbildade personer.

Det är rimligt att tänka sig att utvecklingen kan innehålla element av båda de ovan skisserade linjerna. Vilken av dem som kommer att dominera går inte att förutsäga. Även andra än de antydda trenderna är naturligtvis möjliga.”

Detta långa citat må vara ursäktat, därför att jag tror att det ovanligt väl belyser det som på svenskt politiskt modespråk kallas utredningens ”vision”. Och jag måste erkänna, att jag är gymnasial nog att finna denna de kärva generaldirektörernas vision ovanligt sympatisk, lockande och avväpnande. U 68:s betänkande innehåller sannerligen inte många avsnitt av stilistisk eller tankemässig flykt. Det stycke jag nyss citerat är naturligtvis stilistiskt blekt (med tre ”miljö”, ett ”tidsenlig”, två ”naturligt” — det är synd att ”övergripande” saknas). Men innehållet är tilldragande. Även en butter läsare känner lust att avlägga den bekymrade samhälls-

bevararens och nejsägarens rynkiga *persona* för att i generös ungdomlighet störta ut och verka för denna bildningsromantiska *brave new world*, där det tunga, smutsiga och monotona arbetet reducerats till en sådan omfattning att offret av kanske ett enda ungdomsår för varje årsklass räcker för att det skall bestridas i erforderlig skala. Jag har svårt att tänka mig en mer lockande vision. Den degiga prosan har doft av frödingsk morgondröm och shelleyskt ode.

Men räcker det? Är U 68:s framtids-skiss något att sticka i handen på folk i förvissningen om att de kan leva och dö på den? Vilka invändningar är bortglömda? Vilka offer krävs för att ge visionen liv eller rentav bara för att demonstrera dess ohållbarhet? Idag betalar tiotusentals lurade, förvirrade och förgrämda unga människor priset för en planlös och vettlös utbildningspolitik.

Är det nästa våg av illusioner som nu håller på att välla fram? Det vore lätt att peka på oroväckande inslag i den passus jag nyss citerade. Det finns tecken som tyder på att den ungdom som åtnjutit nio-årig eller elvaårig utbildning föredrar arbetslöshet framför den "otidsenliga arbetsmiljön".

I stort sett torde det vara orättvist att beskylla U 68:s ledamöter för illusionsmakeri. Den vision som nyss frammanades är otvivelaktigt ett med stor försiktighet och många reservationer försett fjärrperspektiv. När det gäller det omedelbara handlandet har utredningsmännen sökt möta problemen på ett realistiskt sätt.

De sju punkterna

Arbetsmarknadssvårigheterna för akademiskt utbildade utan klar yrkesinriktning och samtidigt bristen på kvalificerad teknisk arbetskraft har aktualiserat problemet om den högre utbildningens yrkesinriktning, om tillträdesspärar och om behovet av kortare, klart yrkesförberedande studievägar efter gymnasiet. Motsättningen mellan en vuxen befolkning, av vilken huvudparten endast genomgått sju- eller åttaårig folkskola, och framväxande ungdomsgenerationer, i vilka en majoritet åtnjutit elva eller tolv års skolgång, har bedömts vara ett så allvarligt problem, att det kräver betydande insatser i skilda former.

Lokaliserings- och regionpolitiska överväganden har på ett sätt som tidigare inte varit vanligt i fråga om utbildningsplanering tillåtits spela en betydelsefull roll för olika avgöranden. Det är emellertid inte blott lokaliseringshänsyn av den typ, som brukar anföras i samband med statsmyndigheters utflyttning, som gjort utbildningsanstalternas geografiska fördelning till en huvudfråga för U 68. Det har ansetts att närhet till utbildningsmöjligheterna är en förutsättning för att personer som redan gått ut i förvärvslivet skall kunna stimuleras till återkommande utbildning. Och "återkommande utbildning" är, vågar man kanske säga, utredningens käpphäst, botemedlet mot en rad påstådda eller verkliga sjukdomar i det högre utbildningsväsendet och de samhällsförhållanden som står i samband med detta. Studenternas ojämna fördelning på social-

grupper och betygssystemets förmenta "gynnande" av ungdomar från hem med studietradition, den ovan berörda generationsklyftan, bestående hierarkiska relationer inom sådana arbetsområden som tex det medicinska.

Huvudlinjerna i utredningens förslag torde vara så välbekanta att det här kan vara tillräckligt med en snabb översikt. Den kan uppdelas i sju särskilda punkter.

För det första föreslår U 68, att alla befintliga och ett antal föreslagna utbildningsanstalter, vilkas verksamhet kan sägas representera ett högre utbildningsstadium än den två- och treåriga gymnasieskolan, sammanföres under den gemensamma rubriken högskolan.

Den andra väsentliga punkten är att all högskoleutbildning föreslås bli försedd med tillträdesspärrear, om vilkas närmare utformning U 68 emellertid inte yttrat sig, ehuru det förefaller som om betygen från gymnasieskolan skulle avses bli utslagsgivande åtminstone beträffande huvuddelen av utbildningsplatserna.

När det gäller studieorganisationen är det en nyhet — det är den tredje punkten — att den nuvarande fakultetsorganisationen, som är grunden för de västerländska universitetens indelning sedan medeltiden, utbytes försåvitt avser grundutbildningen (till skillnad från forskarutbildningen) mot en uppdelning i fem sk yrkesutbildningssektorer, nämligen en för teknisk, en för administrativ och ekonomisk yrkesutbildning, en för vårdrken, en för undervisningsyrken och en slutligen för sk kultur- och informationsyrken. Den

na omstöpning motiveras med den framtida utbildningens behov av överskådlig het och enhetlighet. Enhetlighet är något utredningsmännen sätter särdeles stort värde på. Sammanförandet i stora linjer skall möjliggöra utbytbarhet mellan olika utbildningar och rörlighet på arbetsmarknaden. Det får därmed ses som ett led i utredningsmännens strävan att ge högskoleväsendet den yrkesförberedande prägel, som hittills saknats framför allt inom de ospärrade filosofiska fakulteterna och som man anser vara ett av skälen till så många nyexaminerade akademikers svårigheter på arbetsmarknaden.

Den fjärde punkten rör också studieorganisationen: all utbildning skall bedrivas inte i "ämnen" utan i form av kurser med visst poängtal, som skall kunna kombineras och byggas på varandra med stor flexibilitet.

Punkt fem: man föreslår att examina och examenstitlar avskaffas och ersättes av utbildningsbevis över genomgångna kurser. Utredningen hävdar bl a, att examenssystemet förleder många studerande att skaffa sig onödigt lång utbildning och att examensbeteckningarna saknar upplysande funktion. Det är svårt att inte misstänka att jämlikhetssynpunkter haft minst lika stor betydelse för detta förslag som de i betänkandet redovisade övervägandena. Det är svårt att säga om det akademikerhat som glimtar till i denna del av betänkandet verkligen har täckning därute hos de många stumma och anonyma vilkas ärenden utredningsmännen anser sig gå. Vad man glömt är många examenstitlar

karaktär av varudeklaration för tjänster till allmänheten. Släpper man det enskilda initiativet loss i sådana frågor, riskerar vissa marknader snart nog att sumpas ned, och de förhatliga titlarna lär då snabbt återkomma t ex genom de fackliga organisationernas försorg.

Den sjätte punkten är den i yttre måtto mest revolutionerande: riket skall delas i 19 högskoleområden, vart och ett med en av Kungl Maj:t utsedd styrelse med stark dominans för lokala intressen utanför högskoleväsendet. Inom högskoleområdena kan befintliga större läroanstalter få leva ett visst egenliv under namn av förvaltningsenheter. Dessa kan rentav få behålla sina gamla namn. För att ge ett exempel kommer det att finnas något som heter högskolan i Uppsala. Den avses till att börja med omfatta följande enheter: förskoleseminarierna i Gävle och Uppsala, lärarhögskolorna i Gävle och Uppsala, seminariet för huslig utbildning i Uppsala samt slutligen en gammal inrättning som heter universitetet i Uppsala, alla under en högskolestyrelse. Det antydes vara lämpligt att sistnämnda inrättning får bestå som sk förvaltningsenhet.

Som en sjunde punkt bör upptagas den förändrade centrala organisationen. Ett stort centralt verk, universitets- och högskoleämbetet, skall efterträda det nuvarande universitetskanslersämbetet och en rad nämnder och andra centrala organ.

Två huvudsyften

Alla dessa konkreta åtgärder anges ha till uppgift att främja ett par huvudsakliga

syften, som i sin tur anses gagna sådana politiska målsättningar som jämnare fördelning av utbildningen på individer, grupper och regioner. De båda huvudsyftena kan anges som å ena sidan närmare anknytning till yrkesverksamhet och arbetsmarknad, å andra sidan underlättande av återkommande utbildning. Utredningen räknar med en mycket måttlig tillväxt av resurserna för högre utbildning under de närmaste tio—tjugu åren, och denna blygsamma tillväxt skall väsentligen satsas på kortare, yrkesinriktade utbildningsvägar och utbildning för vuxna som tidigare ej åtnjutit högre utbildning. Utredningsmännen betecknar själva utvecklingen mot "återkommande utbildning som enligt utredningens mening . . . den på sikt kanske väsentligaste strukturförändringen inom utbildningssystemet."

Ser man närmare på de konkreta förslagen, frestas man att fråga sig om det inte rör sig om mycket väsen för ingenting eller åtminstone för bra litet. Som exemplet från Uppsala visar, är det i mycket stor omfattning åtminstone till att börja med fråga om en ometikettering av befintliga anstalter, som alla upphöjes till ingredienser i ett vidgat högskolebegrepp. De nytillkommande enheterna i de tretton föreslagna högskoleområden, som idag inte har utbildningsanstalter med beteckningen högskola, är också till en början mycket få. Bortsett från de på många håll välkomna tillströmningsspärrarna skulle de omedelbart synliga effekterna, om U 68:s förslag skulle förverkligas, främst ligga på det administrativa planet.

Det är emellertid ingen tvekan om att ett genomförande av utredningens förslag på sikt skulle få mer djupgående verkningar. Man kan till att börja med peka på det tunga centrala och lokala förvaltningsmaskineriet. Även om de omedelbara förändringarna "ute på fältet" inte blir stora, har de makthavande utbildningspolitikerna därmed skapat den effektiva maktapparaten som de behöver för att styra och behärska i önskad takt och omfattning i framtiden. Har vi verkligen råd att under en tio—tjugoårsperiod satsa huvuddelen av vår svaga tillväxtpotential på dylikt i stället för på t ex en kvalitativ uppbyggnad av den under utbildningsexplosionens år hårt slitna men säkert mer innovationsskapande traditionella universitetsutbildningen med dess direkta anknytning till vetenskaplig forskning? Det är en avvägningsfråga som hade förtjänat att diskuteras mer ingående. Det finns goda iakttagare som redan besvarat den frågan nekande.

Lämnar vi de långsiktiga samhällsekonomiska effekterna därhän och ser till andra effekter, har då generaldirektörerna lyckats väl när de skisserat den utbildningsväsendets programmatiskt öppna men likväl spärrade och likriktade enhetskasern som skall präglade deras barnbarns värld? Vi är därmed tillbaka vid frågan: illusioner eller framsteg?

Den återkommande utbildningen

Den vid första påseende så lockande idén om den återkommande utbildningen, om ett samhälle där "ingen befattningsnivå

behöver uppfattas som definitiv", visar sig bjuda på åtskilliga praktiskt svårhanterliga problem. Visserligen är den resursvolym som i realiteten tilldelas den återkommande utbildningen ganska obetydlig — så obetydlig att bedömare vänster ifrån som nyss sades betecknar hela förslaget som hyckleri — men på längre sikt måste man räkna med en annan bild. Vad innebär det, att "ingen befattning är definitiv"? Betyder det att generaldirektörer eller LO-ordförande skall flytta sig nedåt i hierarkin? Det är knappast troligt. Överhuvudtaget är det bl a med hänsyn till anställningstrygghet och andra sociala överväganden orimligt att föreställa sig annat än en allas rörelse *uppåt*. Men är en sådan praktiskt möjlig? Den idealbild av en utbildningsgång som U 68 frammanar hotar, om man nu skall ta den på allvar såsom iscensatt i stor skala, att bli en livslång gesällvandring — men inte utanför hemsöcknen — där mästarbrevet kommer så sent i livet, att de högsta tjänsterna drabbas av förgubbning och strängt tjänsteårstänkande.

På många områden är idén om en uppdelning av dagens akademiska grundutbildning praktiskt orimlig. Till vilken nytig verksamhet kan man använda halvutbildade språklärare, jurister eller ingenjörer? Det föreligger också en uppenbar risk för att ett samhälle präglat av återkommande utbildning skapar livsvarig otrygghet och brist på tillfredsställelse. Den som blir utslagen, helt enkelt inte orkar med, och alltså blir kvar på sin ursprungliga nivå, måste inför sig själv och

andra framstå som slutgiltigt misslyckad i betydligt högre grad än nu.

Särskilt oroande förefaller den planerade utvecklingen för de nuvarande universitetens del. Farorna är kanske inte överhängande; det finns som redan framhållits i betänkandet trösterika ord om att existerande arbets- och forskningsmiljöer inte behöver brytas sönder omedelbart. Utredningsmännen bekänner sig tydligen till den för socialistisk standard ovanligt humana metod som jag en gång hörde en socialdemokratisk vän beskriva med orden: "De gamla skall få dö med sina silverskedar." Men på sikt hotar byråkratisering, kommunalmannavälde och snävt lärlingstänkande att strypa universiteten och försvåra deras internationella och nationella roll.

Man invänder: dessa gynnade anstalter måste tas ned från sina höjder och fogas in i "samhället". Det är naturligtvis löjväckande att påstå, att universiteten inte alltid skulle ha hört till "samhället". Allt hör till samhället, men på sitt eget sätt. Universiteten kan göra de bästa tjänsterna genom att stå inte vid sidan av "samhället", men vid sidan av maktapparaterna.

Man invänder vidare: universiteten utgör och vidmakthåller elitmiljöer. Låt oss erkänna att det finns sanning i det. Men det är knappast fråga om en ekonomisk eller social elitbildning utan snarare om miljöer som ställer särskilda krav på intellektuell hederlighet och skärpa. Eliter kommer alltid att existera. Vem inbillar sig att egalitära utbildningsreformer biter på maktens elitgestalter, på de politiska ledarna och kondottiärerna? Kanske är den elitbildning universiteten står för den mest humana och civiliserade vi kan få. I stället för att dränka universiteten under administratörer och sockenpampar, låt dem leva och låt dem till och med vara fria och självstyrande. Mycket av den otillfredsställda längtan efter kunskap som U 68 velat tillgodose genom sin återkommande utbildning borde — efter tex engelskt mönster — kunna anförtros åt universiteten. Då skulle kanske den återkommande utbildningen kunna ge något mer än kunskap: en reell delaktighet i de värden som man genom likriktning, resurs-splittring och byråkratisering riskerar att demolera.